

ΠΕΡΙ ΤΟΝ ΘΡΥΛΟΝ ΤΗΣ ΑΤΛΑΝΤΙΔΟΣ

Τὸ νὰ προσθέσῃ τις μίαν ἀκόμη συμβολὴν εἰς τὰς μελέτας καὶ τὰ βιβλία περὶ Ἐπιφανείδος, τὰ ὅποια ὑπερβαίνουν τὰς δύο χιλιάδας¹ θὰ ἐφαίνετο ἴσως ματαιοπονία. Ἐν καθαρῶς ἐπιστημονικῶ μάλιστα περιβάλλοντι τὸ πρᾶγμα θὰ ἐκρίνετο πιθανῶς ὡς εἶδος τόλμης. Ὑπὸ τὰς ἐπιφυλάξεις ταύτας ἐπιχειρεῖ νὰ προσθέσῃ μίαν ἔτι συμβολὴν εἰς τὸ ζήτημα ὁ τελευταῖος Ἀμερικανὸς ἐρευνητὴς, ὁ γνωστὸς ἐκ τῆς μελέτης τῶν Ἑλληνικῶν τειχῶν Robert L. S c r a n t o n. Εἰς ἓν πρόσφατον ἄρθρον του προτείνει μίαν πράγματι πρωτότυπον, ἀλλ' ἴσως λίαν τολμηρὴν ἐρμηνείαν: Ὅτι δηλαδὴ εἰς τὴν γένεσιν τοῦ μύθου τῆς Ἀτλαντίδος ἀφορμὴν παρέσχεν ἡ καταστροφὴ τῶν μεγάλων ἀποχευτικῶν ἔργων τῶν Μινυῶν, ἐξ ὧν τὰ ὕδατα τῆς Κωπαΐδος κατέκλυσιν τὸ Ὀροχρόμιον πεδίων². Ὑπὸ τὰς αὐτὰς ἐπιφυλάξεις θὰ ἐπιχειρήσω καὶ ἐγὼ νὰ πραγματευθῶ τὸ ζήτημα, κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον, καθ' ὅσον μοῦ εἶναι ἀπρόσιτος ἔστω καὶ μικρὰ βιβλιογραφικὴ ἐνημερότης³. Τοῦτο πάντως ἴσως νὰ στερεῖται μεγαλυτέρας σημασίας εἰδικῶς ἐνταῦθα, διότι πρόκειται νὰ στηριχθῶ ἐπὶ παλαιότερας θεωρίας, τῆς ὁποίας τὴν εὐθύνην φέρω πάλιν ὁ ἴδιος. Πρόκειται δηλ. περὶ τῆς μεγάλης ἐκρήξεως τῆς Θήρας κατὰ τὸ 1500 π.Χ. περίπου, ἣτις ἐξάπαντος πρέπει νὰ ἀφῆκεν ἀνάμνησιν τρομερὰν εἰς τοὺς τότε κατοίκους τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Τὸ ἀνωτέρω θέμα ἀνέπτυξα εἰς σειρὰν δύο διαλέξεων ἐν Ἀθήναις, βραχεῖα δὲ περίληψις τούτων ἐδημοσιεύθη εἰς τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀνθρωπολογικῆς Ἐταιρείας Ἀθηνῶν (1948, σ. 50-55):

Νομίζω ὅτι εἶναι ἄσκοπον, ἐκ μέρους μου δὲ θὰ ἦτο καὶ ἄτοπον, νὰ πραγματευθῶ γεωλογικῶς τὸ ζήτημα. Ἀρκοῦμαι νὰ ἀναφέρω τὴν γνώμην τοῦ εἰδικοῦ συναδέλφου κ. Ἰ. Τρικκαληνοῦ εἰς τὸ ἀνωτέρω τεύχος τῆς Ἀνθρωπολογικῆς Ἐταιρείας, καθ' ἣν «οὐδὲν στοιχεῖον προσάγεται δικαιολογεῖν τὴν ὑπαρξίν ἐνδοατλαντικῆς ἐκτεταμένης χέρσου, π.χ. τῆς Ἀτλαντίδος, ἣτις ἐπιγενῶς κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους νὰ ἐξηφανίσθῃ» (ἐ.ἀ. σ. 55-57).

¹) Ἰ. Τρικκαληνός, Πρακτικὰ Ἑλλην. Ἀνθρωπολ. Ἐταιρείας 1948, σ. 55.

²) R. S c r a n t o n, Lost Atlantis found again? «Archaeology» 2, ἀρ. 3 (Autumn 1949), σ. 159 κ.ἐξ.

³) Ἐκ φήμης μόνον γνωρίζω τὸ τελευταῖον ἢ ἐν τῶν τελευταίων περὶ τοῦ θέματος βιβλίον: Georges P o i s s o n, L' Atlantide devant la science, Paris 1945.

Τὸ πρόβλημα τῆς Ἀτλαντίδος θὰ πραγματευθῶ ἐνιαυθα κατὰ τρόπον πολυπλοκώτερον, ἴσως ὅμως καὶ ὀδηγοῦντα εἰς ἀσφαλέστερα συμπεράσματα. Πρέπει δηλ. πρῶτον νὰ ἀποφανθῶμεν, ἂν πρόκειται περὶ παραμυθίου ἢ περὶ ἱστορικοῦ μύθου. Εἰς τὴν δευτέραν δὲ περιπτώσιν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν τυπικὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν παραδίδονται πάντως οἱ μῦθοι οἱ ἐνέχοντες ἱστορικὸν πυρῆνα, καὶ εἶτα νὰ δοκιμάσωμεν, μήπως εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποχωρίσωμεν τὰ καθαρῶς ἱστορικά στοιχεῖα καὶ νὰ τὰ συνδυάσωμεν μεταξύ των πρὸς ἐξαγωγήν ἐνὸς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πιθανοῦ ἱστορικοῦ συμπεράσματος.

Τὴν ἐκδοχὴν τοῦ παραμυθίου νομίζω ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀποκλείσωμεν. Οὔτε τοῦ Πλάτωνος ἡ φαντασία ἦτο δυνατὸν νὰ γεννήσῃ μίαν τόσον πρωτοφανῆ καὶ ἀήθη διὰ τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν διήγησιν (μόνον βραδύτερον ἀναφαίνεται τὸ εἶδος τοῦτο τῆς λογοτεχνίας κατὰ τὸν τύπον τῆς Λουκιανείου «Ἀληθοῦς Ἱστορίας»), οὔτε φέρει τὸν τύπον τοῦτον ἢ διήγησις. Διὰ τοῦτο χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς «παράδοσις» περὶ Ἀτλαντίδος παρὰ Πλάτωνι. Θὰ ἐπεθύμουν μάλιστα νὰ προσθέσω, ὅτι καὶ ἂν τυχὸν ἡ διήγησις φέρει ἐνιαχοῦ τὸν χαρακτήρα τοῦ παραμυθίου, τοῦτο δέον νὰ ἀποδοθῆ οὐχὶ εἰς τὸν Πλάτωνα, ἀλλ' εἰς τοὺς Αἰγυπτίους. Πράγματι, κατέχομεν ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεσαίου Βασιλείου (2000-1750 π.Χ. περίπου) ἐν παραμύθιον, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται ἐπὶ παπύρου τῆς Πετροπόλεως. Εἶναι ἡ περιφήμος «διήγησις τοῦ ναυαγοῦ». Εἰς Αἰγύπτιον διηγεῖται τὸ ναυάγιόν του, καθ' ἣν ἐποχὴν μετέβαινε πρὸς τὰ μεταλλεῖα τοῦ Φαραῶ (προφανῶς πρὸς τὸ Σινᾶ). Μάταιαι ὑπῆρξαν αἱ προφυλάξεις του, ἐκλέξαντος πλοῖον 120 πήχεις μακρὸν καὶ 40 πήχεις πλατύ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου «ἦσαν 120 ἐκ τῶν ἀρίστων τῆς Αἰγύπτου ναυτικῶν. Ἐγνώριζον τὸν οὐρανόν, ἐγνώριζον τὴν γῆν καὶ ἡ καρδία των ἦτο σταθερωτέρα τῆς τοῦ λέοντος. Προέλεγον τὴν θύελλαν προτοῦ νὰ ἐκτραγῆ καὶ τὴν κακοκαιρίαν προτοῦ νὰ ἐκοπάσῃ». Παρ' ὅλα ταῦτα φοβερὰ τρικυμία ἐξέσπασε καὶ κύμα 8 πήχεων ἐλαυνόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνέμου συνέτριψε τὸ πλοῖον καὶ πάντες ἀπώλεσθησαν πλὴν τοῦ ναυαγοῦ μας, ὅστις ἐχόμενος τεμαχίου ξύλου ἐρρίφθη εἰς μίαν νῆσον. Ἐκεῖ κατόκει θανμαστός δράκων, 30 πήχεις μακρός, μὲ σῶμα κεκαλυμμένον ὑπὸ χρυσοῦ, μὲ γενειάδα πλέον τῶν 2 πήχεων καὶ μὲ ὄφρυς ἐκ γνησίου κ υ ά ν ο υ. Ἦρπασεν εἰς τὸ στόμα του τὸν ναυαγὸν καὶ τὸν μετέφερεν εἰς τὴν φωλεάν του. Δὲν τὸν ἐκακοποίησεν ὅμως, ἀλλ' ἀφοῦ ἔμαθε τὴν ἱστορίαν του, τοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι εὐρίσκειται «εἰς μίαν νῆσον τῆς θαλάσσης, τῆς ὁποίας ἀμφοτέραι αἱ ὄχθαι κείνται ἐν μέσῳ τῶν κυμάτων . . . Εἶναι μία νῆσος εὐτυχῶν ὑπάρξεων, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχει δ,υδὴποτε ἐπιθυμῆση τις καὶ ἦτις εἶναι πλήρης ἀγαθῶν...» Διηγεῖται κατόπιν, ὅτι ἐπὶ τῆς νήσου ἔζων πρὶν

οἱ ἀδελφοὶ του καὶ τὰ τέκνα του, ἐν ὄλῳ 75 δράκοντες πανευτυχεῖς, ἀλλ' ἔπεσεν ἀσπίρ, ὅστις ἀπηνθράκωσε τοὺς πάντας, καθ' ἣν στιγμήν αὐτὸς ἦτο ἀπών. Προφητεύει κατόπιν, ὅτι ὁ Αἰγύπτιος ἐντὸς ὀλίγου θὰ παραληφθῆ ἀπὸ πλοῖον ὁμοειδῶν του καὶ θὰ ἀποθάνῃ εὐτυχῆς εἰς τὴν πατρίδα του καὶ ἐν μέσῳ τῆς οἰκογενείας του. Τὸν φορτῶνει δῶρα, τοῦ ἀνακοινοῖ ὅτι αὐτὸς (ὁ δράκων) εἶναι ὁ κυρίαρχος τῆς Πούντ καὶ εἰς αὐτὸν ἀνήκουν αἱ μύρραι καὶ πάντα τὰ ἀρώματα. Ἄλλά, τοῦ προσθέτει ἐπὶ πλεόν, «οὐδέποτε πλεόν θὰ ἐπανίδῃς αὐτὴν τὴν νῆσον, ἐπειδὴ θὰ καταποθῆ ὑπὸ τῶν κυμάτων»⁴. Ἡ διήγησις λοιπὸν περὶ πανευτυχοῦς νήσου μὲ εὐδαίμονας κατοίκους, ἥτις ὕστερον ἐξηφανίσθη καταποντισθεῖσα, εἶναι οἰκεία πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους. Αὐτὴν ἀνέμειξεν ὁ Σαΐτης ἱερεὺς μὲ τὰς λοιπὰς περὶ Ἀτλαντίδος παραδόσεις, διότι συνέπεσε νὰ ἔχουν ὁμοιότητα. Ἄς ἐξετάσωμεν ὅμως πρῶτον, πῶς παραδίδονται οἱ ἱστορικοὶ μῦθοι εἰς τὸν λαόν, ἀπὸ στόματος εἰς στόμα.

Τὰ ἔνστικτα τῆς λαϊκῆς ψυχῆς εἶναι τὰ αὐτὰ εἰς πᾶσαν ἐποχὴν καὶ πολιτισμόν, διὰ τοῦτο πάντων ἴσως τῶν ἔθνων οἱ ἱστορικοὶ μῦθοι παραδίδονται κατὰ τρόπον τυπικόν, ὅστις παρουσιάζεται ὑπὸ τὴν ἑξῆς περίπου μορφήν: Τὰ ὀνόματα παραφθείρονται ἢ παραποιῶνται. Ἀναμειγνύονται γεγονότα πραγματικὰ μετὰ διηγήσεων φανταστικῶν. Μετατίθεται ὁ τόπος καὶ ἰδιαίτατα ὁ χρόνος, προβαλλόμενος ἀορίστως εἰς τὸ ἄπειρον τοῦ παρελθόντος. Συμφύρονται ποικίλων ἐποχῶν καὶ προσώπων γεγονότα εἰς μίαν μόνον ἐποχὴν καὶ ἐν μόνον πρόσωπον. Συνήθως διατηροῦνται μερικὰ ὀνόματα, πολλάκις καὶ πνευματικὰ ἐπιτεύγματα πραγματικά, ἅτινα ὅμως συνυφαίνονται πρὸς στοιχεῖα τοῦ παραμυθίου. Ποικίλλεται ἡ παράδοσις μὲ ἀσήμαντα γεγονότα, ἔξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα κάμνουν ἐντύπωσιν εἰς τὸν λαόν, ἐνῶ ἀφήνονται ἀπαράτηρητα γεγονότα πρωταρχικῆς ἐνίοτε ἱστορικῆς σημασίας. Αἱ παραδόσεις περὶ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἢ περὶ Ἀττίλα (ἔνθα ὁ Edgel μεταβάλλεται εἰς Nibel, ἐν Σκανδιναυίᾳ δὲ εἰς Atli) εἶναι τυπικὰ τοιαῦτα παραδείγματα ἐκ τῶν προσφατωτέρων ἐποχῶν.

Ὁ μέγας ἱστορικὸς Eduard Meyer δὲν ἀφῆκεν ἀπαράτηρητον τὸ ἀνωτέρω φαινόμενον. Ἴδου πῶς ἐκθέτει τὸ πρῶγμα⁵:

Γεγονότα ἱστορικὰ παραδίδονται εἰς τοὺς λαϊκοὺς μυθολογικοὺς κύκλους . . . ἀναμειγνύονται μὲ ὄλικὸν ἄλλης καταγωγῆς, ἐν μέρει ἐκ

⁴ Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ G o l e n i s c h e f f, Les Papyrus hieratiques de l'Ermitage impérial de St. Petersburg, 1913 καὶ Le Conte du Naufragé, Kairo 1912. Πβ. E r m a n - R a n k e, Aegypten 603-605.

⁵ Eduard M e y e r, Geschichte des Altertums 2, 1 (δευτέρα ἔκδ., 1928), 256-8.

μύθων, ἐν μέρει ἐκ παραμυθίων καὶ οὕτω μεταβάλλονται ριζικῶς. Ἡ τροπικὴ ἐκστρατεία συγχωνεύεται μὲ τὸν μῦθον τῆς Ἑλένης καὶ τοῦ Ἀχιλλέως, εἶτα εὐρύνεται διαρκῶς (μῦθος τοῦ Ὀδυσσεύως). Ὁ μῦθος τῶν Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις ἐμφρανίζεται μὲ τὸν μῦθον τοῦ Οἰδίποδος καὶ τοῦ Γειρεσίου, περαιτέρω συνδέεται μετ' αὐτοῦ ὁ τοῦ Ἀμφιαράου, θεοῦ τοῦ γειτονικοῦ Ὠρωποῦ ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν Γραίων . . . Ἀὔται αἱ ἀρχικῶς ἀνεξάρτητοι παραδόσεις συνεδέθησαν εἶτα πρὸς τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Θηβῶν . . . πρὸς δὲ ὁ μῦθος τῆς μονομαχίας δύο ἀδελφῶν (Ἐτεοκλῆς εἶναι ὁ βασιλεὺς τοῦ γειτονικοῦ Ὀρχομενοῦ, Πολυνείκης ὅμως εἶναι πεπλασμένη λέξις), ὅστις εἶναι λίαν διαδεδομένον λαϊκὸν θέμα. Πάντως ὁ ἱστορικὸς πυρὴν εἶναι καθαρὸς. . .

Περαιτέρω ἐπάγεται ὁ μέγας ἐκεῖνος ἐρευνητῆς τῆς προῖστορίας καὶ τῆς ἀπωτάτης ἱστορίας :

Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι ἀναγκαστικῶς ἦτο κοσμο-ιστορικὸν γεγονός (ὁ πόλεμος τῶν Ἑπτὰ), διότι οἱ ἥρωϊκοὶ μῦθοι καὶ ἄλλων λαῶν, ἰδίᾳ τῶν Γερμανικῶν, δεικνύουν ὅτι συχνάκις ἀσήμαντα γεγονότα (λ.χ. ἡ κατάλυσις τοῦ κράτους τῆς Βουργουνδίας τοῦ Βόρμς) κερδίζουν πρωτεύουσαν θέσιν εἰς τοὺς μύθους, ἐνῶ πολλὰ σπουδαιότερα γεγονότα, ὡς ἡ εἰσβολὴ τῶν Ρωμαίων, ἀπεσβέσθησαν ἐντελῶς ἐκ τῆς μνήμης τοῦ λαοῦ . . . Ἡ κατάλυσις τῶν Καθμείων Θηβῶν ὑπὸ τῶν Βοιωτῶν κατὰ τὴν Μετανάστευσιν τῶν λαῶν προβάλλεται ψευδῶς εἰς τὴν π α μ π α λ α ί α ν ἐ π ο χ ῆ ν (Urzeit).

Μὲ τὰ γεγονότα τῆς Βουργουνδίας συνδέεται, ὡς γνωστόν, τὸ μέγα ἔπος τῶν Nibelungen καὶ τοῦτο ἐννοεῖ ὁ πολὺς Eduard Meyer. Ἀνάλογον παράδειγμα ἐκ τοῦ Σουμερικοῦ πολιτισμοῦ θὰ ἦτο ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν δύο πτωχῶν δυναστειῶν τῆς Λάρσας καὶ τῆς Ἰσίιν, ἧς ἡ καταστροφὴ ἀφῆκε ζωηροτάτην ἀνάμνησιν εἰς τὸν λαὸν καὶ ἐγένετο καὶ ἀπαρχὴ χρονολογίας, ἐνῶ σπουδαιότερα γεγονότα, ὡς τὰ κατορθώματα τοῦ Ἐανναδιοῦ, ὁ μέγας Λουγγὰλ Ζαγγιζὶ καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ γίγας Σαργῶν τῆς Ἀγάδης δὲν ἀφῆκαν ἀνάλογον ἐντύπωσιν.

Ἐξόχως χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τῆς ἀνωτέρω πορείας τῶν γεγονότων μᾶς παρέχει ὁ Ἡρόδοτος, οὗ αἱ πηγαὶ ἦσαν σχεδὸν κατὰ κανόνα ὁ λαὸς καὶ αἱ λαϊκαὶ διηγήσεις καὶ οἱ λαϊκοὶ δραγουμᾶνοι, οἱ ὅποιοι ἦσαν καὶ τότε μία σωστὴ πληγὴ, ὡς εἶναι καὶ οἱ σημερινοὶ ἀπόγονοί των. Εἰς τὴν Βαβυλῶνα ὁ λαὸς ἐπίστευεν, οὕτω δὲ διηγήθη καὶ εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ὅτι τὰ σπουδαιότερα ἔργα καὶ κατορθώματα ἀνήκον εἰς δύο βασιλίσσας, τὴν Σεμιράμιδα καὶ τὴν Νίτωκριν, ἰδιαίτατα τὴν τελευταίαν. Ἐν τούτοις βασιλίσσαν κυβερνῶσαν οὐδέποτε ἔσχεν ἡ Βαβυλῶν. Ἡ μὲν Σεμιράμις ὑπῆρξε πρόσωπον ἱστορικόν, ἀλλ' ὑπῆρξε βασιλομήτωρ (οὐχὶ βασιλίσα) τῆς Ἀσσυρίας καὶ τὸ πολὺ ἐπετρόπευ-

σεν ἐπὶ 4 ἔτη, περὶ τὸ 810 π.Χ., τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τῆς Adad Nirari τοῦ Δ'. Ἡ δὲ Νίτωκρῆς, εἰς ἣν ἀπεδίδοντο ἔργα πολλῶν βασιλέων, κυρίως τοῦ Ναβουχοδονόσορος τοῦ Β', εἶναι πρόσωπον ἀνύπαρκτον. Εἰς τὴν Αἴγυπτον πάλιν πᾶν σχεδὸν κατόρθωμα τῶν τόσων ἐνδόξων μοναρχῶν ἀπέδιδεν ὁ λαὸς εἰς ἓνα καὶ μόνον φαραῶ, τὸν Σέσωστριν. Οὗτος ὑπῆρξε πρόσωπον ὑπαρκτὸν καὶ μάλιστα μέγας φαραῶ τῆς 12ης δυναστείας (19ος αἰὼν π.Χ.). Τοῦ ἀπεδόθησαν ὅμως γεγονότα αἰώνων ὀλοκλήρων, διότι μόνον αὐτὸν εἶχε πρόχειρον ἀνὰ στόμα ὁ λαός. Ὁ Ἡρόδοτος, ὡς ἀπέδειξε ὁ αἰγυπτιολόγος Spiegelberg, ἀπὸ τοιαύτης πηγᾶς ἠρύετο τὰς πληροφορίες του. Οὕτως ἐξηγεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁμιλοῦντες πρὸς τὸν Ἡρόδοτον περὶ πυραμίδων οἱ λαϊκοὶ ἐξηγηταὶ τοῦ ἐξιστόρησαν παραμύθια περὶ σκορόδων καὶ κρομμύων, τῶν ὁποίων δῆθεν κολοσσιαῖα ποσότητες ἀνηλώθησαν ὑπὸ τῶν ἐργατῶν⁶.

Ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς ἓν μόνον παράδειγμα, ἴσως ὅμως τὸ φωτεινότερον, ἔχομεν ἀνάλογον φαινόμενον τοὺς ἱστορικοὺς μύθους περὶ Μίνως. Γνωρίζομεν σήμερον, ὅτι ἐν Κρήτῃ ὑπῆρξαν πολλὰ ἀνάκτορα ἀριθμηθέντα ζῶν πέντε καὶ ἕξ αἰώνων ἕκαστον. Πολλοὶ ἔνδοξοι προσωπικότητες πρέπει νὰ ἐνεψύχωσαν καὶ νὰ ἐκλείψαν τὰ ἀνάκτορα ἐκεῖνα. Ἐν τούτοις τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν περὶ Κρήτης ἀναμνήσεων τῶν Ἀρχαίων περιστρέφεται περὶ ἓνα μόνον δυνάστην, τὸν Μίνωα τῆς Κνωσοῦ, τὸν ὁποῖον ἐνίοτε ἐδιπλασίζον (Μίνως παλαιότερος ἢ πρῶτος καὶ νεώτερος ἢ δεύτερος), διότι ἔβλεπον ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ἓν μόνον πρόσωπον πάντα τὰ μνημονεύμενα γεγονότα⁷. Βάσει λοιπὸν τῶν τοιούτων προϋποθέσεων θὰ πειραθῶμεν νῦν νὰ ἐξετάσωμεν τὸν μῦθον τῆς Ἀτλαντίδος. Ἐπειδὴ ὅμως πλὴν τῆς τοπικῆς δυσκολίας (Ἀτλαντικὸς Ὠκεανὸς) ὑπάρχει εἰς τὴν διήγησιν καὶ ἡ φαινομένη ἔτι μείζων, ἡ χρονικὴ (τὰ γεγονότα τῆς

⁶ Ἡ ρ ο δ. 2, 125 (χιλία ἑξακόσια τάλαντα ἀργύρου δῆθεν ἐξωδεύθησαν εἰς τὰ ὄρεκτικὰ ταῦτα κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς πυραμίδος τοῦ Χέοπος!). Πρβλ. W. S p i e g e l b e r g, Die Glaubwürdigkeit von Herodots Bericht über Aegypten im Lichte der aegyptischen Denkmäler (Orient und Antike 3) σ. 16 καὶ σημ. 12. Ὁ Ἡρόδοτος ἐπεσκέφθη τὴν Αἴγυπτον περὶ τὸ 450 ἐπὶ 3 1/2 μῆνας, ἀπὸ Αὐγούστου μέχρι Νοεμβρίου. Ἴσως κατέχομεν δύο αὐτόγραφα του, διότι ἐν Ναυκράτει, εἰς τὸν ἱερὸν περίβολον (Ἑλληνιον), ὅπου οἱ ἐπισκέπται ἀνέθετον ἀγγελία, εὑρέθησαν δύο ὄστρακα μὲ τὸ ὄνομά του, διὰ γοαφῆς τῶν μέσων που τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος. *E.ä. σ. 13. Εἰς τὸν Σέσωστριν ἀπέδιδεν ὁ λαὸς ἔργα καὶ κατακτήσεις Φαραῶ μέχρις 700 ἐτῶν νεωτέρων (Τουθμῶσιος, Ἀμενώφις καὶ ἰδίᾳ Ραμεσσή τοῦ Β'). *E.ä. σ. 24.

⁷ Περὶ τούτων διαλαμβάνω ἐκτενέστερον εἰς ἐργασίαν μου περὶ τῶν βασιλικῶν γενεαλογιῶν τῆς Κρήτης, δημοσιευομένην ὁσονοῦπα ἐν Melanges Charles Picard.

μενα ζῶα καὶ ἐμφανίζονται πελώρια θηλαστικά, τὰ διάφορα παλαιοθήρια, ἅτινα καὶ ἐξαφανίζονται διαρκούσης τῆς περιόδου. Περὶ τὸ τέλος ἐμφανίζονται καὶ τὰ τελειότερα πιθηκανθρώπινα ὄντα, ἀφ' ὧν κατόπιν ἀπεσχίσθη ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς ἀρχικῆς οἰκογενείας τῶν Primaten. Πᾶσαι αὗται αἱ ἐξελίξεις ὑπολογίζονται εἰς ἑκατομμύρια ἔτων.

Ἡ τελευταία περίοδος, ἡ τεταρτογενής, εἰς ἣν ἀνήκομεν καὶ ἡμεῖς διαιρεῖται εἰς παλαιότεραν καὶ νεωτέραν. Ἡ παλαιότερα εἶχε ζωικὸν κόσμον ἐκλιπόντα (Μαμμούθ, παλαιὸς ἐλέφας, σπηλαία ἄρκτος καὶ ἔλαφος). Οἱ παγετῶνες ἐπεκτείνονται καὶ ὑποχωροῦσιν ἐναλλάξ. Τότε ἐμφανίζεται καὶ ὁ παλαιότατος (παλαιολιθικός) ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἀφῆκε τὰ ἔγνη του σαφῆ, ὁ ἄνθρωπος τῆς Χελλαίας περιόδου. Πρὸς τὴν περίοδον αὐτὴν συνάπτονται καὶ αἱ τελευταῖαι γεωλογικαὶ μεταβολαί, αἱ ὁποῖαι ἐσχημάτισαν τὰς ἡπείρους ὑπὸ τὴν σημερινὴν τῶν μορφῆν. Προτοῦ δηλ. ἀρχίσει ἡ περιόδός μας, ἡ νεωτέρα τεταρτογενής (περίπου 20.000 ἔτη π.Χ.), ἡ Ἀγγλία ἀπεχωρίσθη τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου, ἡ Ἀφρικὴ ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς Εὐρώπης τελικῶς καὶ ἐσχηματίσθη ἡ Μεσόγειος, ἐκλιπόντων τῶν γεφυρωμάτων ἅτινα ἦντων τὰς δύο ἡπείρους διὰ προεκτάσεως τῆς Ἰσπανίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Περὶ τοὺς τότε χρόνους ἐβυθίσθη καὶ ἡ Αἰγίς, ὡς καὶ ἡ ξηρὰ ἥτις συνέδεε τὴν Εὐρώπην μετὰ τῆς Β. Ἀμερικῆς, ἴσως δὲ καὶ ἡ συνδέουσα τὴν Ἀνατ. Ἀσίαν μετὰ τῆς Ἀλάσκας.

Ἄν τῶρα ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα ἡμῶν, γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: Εἶναι δυνατὸν ἡ πρωτόγονος τότε ἀνθρωπότης νὰ διετήρησε τὰς ἀναμνήσεις τῶν γεωλογικῶν τούτων φαινομένων; Ὑποτίθεται ὅτι εἰς τοὺς πρωτογόνους χρόνους ὁ ἄνθρωπος δυνατὸν νὰ ἐπέρασε διὰ τῆς Σούνδης πρὸς τὴν Αὐστραλίαν (προτοῦ νὰ σχηματισθῆ ἡ σημερινὴ πολυνησία εἰς τὸν πορθμὸν τῆς Σούνδης). Ὅμοίως κύματα φυλῶν δυνατὸν νὰ ἐπέρασαν πρὸς τὴν Ἀμερικὴν διὰ τοῦ διαδρόμου τῆς Ἀλάσκας καὶ ἀνάλογόν τι νὰ συνέβη μετὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ζῶα τῆς Εὐρώπης διὰ τῶν μνημονευθέντων διαδρόμων τῆς Μεσογείου πρὸς τὴν Ἀφρικὴν. Ἀλλὰ δὲν διετηρήθη ἡ παραμικρὰ ἀνάμνησις. Ὁ Χελλαῖος ἄνθρωπος ἦτο ὃν ζωῶδες καὶ ἀποκλείεται πᾶσα διανοητικὴ ἐξελίξις, ἥτις θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ διατηρήσῃ ἔστω καὶ εἰς τὴν μνήμην τοιαῦτα γεγονότα. Ἡ παλαιότατη τῶν γεωλογικῶν ἀναμνήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι ἡ περὶ Κατακλυσμοῦ. Γνωρίζομεν ὅτι ἔγιναν πολλοὶ κατακλυσμοί, ὄμβριοι εἴτε θαλάσσιοι, ἢ δὲ ἀνάμνησις τῶν περιεσώθη εἰς ὄλας τὰς ἡπείρους, πλὴν τῆς Ἀφρικανικῆς. Ὁ ἰδικός μας (ὁ τῆς Ἀγίας Γραφῆς δηλαδή, διότι οἱ Ἕλληνες εἶχον καὶ ἄλλας ἰδίαις παραδόσεις περὶ κατακλυσμῶν) γνωρίζομεν ὅτι ἀνάγεται εἰς τὸν ἕτερον τῶν παλαιότατων πολιτισμῶν, τὸν Σουμερικόν. Ἐκεῖθεν τὸν

παρέλαβον οἱ Ἑβραῖοι εἰς τὶς παραδόσεις των. Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Οὔθ' ἔδειξαν ὅτι πρόκειται περὶ πραγματικῆς καταστροφῆς, ἐπισυμβάσης κατὰ τὴν 4ην χιλιετηρίδα π.Χ. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ τοπικὰ δεδομένα τῶν Αἰγυπτίων φέρουν τὴν Ἀτλαντίδα ἔξω τῶν Ἡρακλείων στηλῶν, δηλ. εἰς τὸν σημερινὸν Ἀτλαντικὸν καὶ δίδουν χρονολογίαν 9 χιλ. ἐτῶν ἀπὸ τῆς συνομιλίας μεταξὺ Σόλωνος καὶ Σαῖτων ἱερέων, ἔπεται ὅτι φθάνομεν εἰς τὸ ἀδύνατον. Καὶ ἂν ἀκόμη ὑποτεθῆ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῆς Ἀγγλίας ἢ περὶ βυθίσεως ξηρᾶς εἰς τὸν Δυτ. Ἀτλαντικὸν (θάλασσα τῶν Σαργάσσω), ἦτοι περὶ ἐνὸς πραγματικοῦ γεγονότος κατὰ τὰ δεδομένα τῆς γεωλογίας, οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συγκρατήσουν εἰς τὴν μνήμην των ἐν τοιοῦτον ἀπώτατον γεγονός.

Οὕτω ἀπομένει ὡς μόνη ὁδὸς νὰ θεωρηθῆ μὲν πραγματικὸς ὁ ἱστορικὸς πυρὴν τῆς περὶ Ἀτλαντίδος παραδόσεως, ἀλλὰ νὰ θεωρηθῆ ἔξω τόπου καὶ χρόνου, ὡς συμβαίνει καὶ μὲ ἄλλας ἱστορικὰς παραδόσεις. Οἱ Αἰγύπτιοι ἄλλως εἰς τὰς χρονολογίας των, ὡς καὶ οἱ Σουμέριοι, ἀποδεικνύονται ἐξογκοῦντες τοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἐτῶν πέρα παντὸς νοητοῦ ὁρίου. Ὅπως τοῦναντίον, ἐν σταθερὸν σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἢ παράδοσις ἐκείνη ἀναφέρει, θὰ μᾶς κατατοπίση ἀμέσως εἰς τὸ ὀρθὸν χρονικὸν πλαίσιον. Τοῦτο εἶναι ἡ μεγίστη ἀκμὴ τοῦ «Ἑλληνικοῦ», ἣτις ἀναφέρεται σταθερῶς εἰς τὴν διήγησιν τῆς Ἀτλαντίδος. Τοῦτο μᾶς ὀδηγεῖ μὲ ἀσφάλειαν εἰς τὸν 16-15ον π.Χ. αἰῶνα, ὅπυτε ὁ Κρητομυκηναϊκὸς πολιτισμὸς εὐρίσκετο πράγματι εἰς τὴν ὑψίστην του ἀκμὴν. Τώρα λοιπὸν εἴμεθα παρεσκευασμένοι, ὅπως ἴδωμεν ἐκ τοῦ πλησίον τὴν περὶ τῆς Ἀτλαντίδος διήγησιν, ἣτις ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ὁ Κριτίας⁹ εἰσάγεται διηγούμενος σπουδαιοτάτην περὶ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ μεγαλείου παράδοσιν. Αὕτη ἀνάγεται εἰς τὸν Σόλωνα, ὅστις τὴν διηγήθη εἰς τὸν Δρωπίδην, πρόππαπον τοῦ Κριτίου, πρὸς ὃν ὁ μέγας νομοθέτης εἶχε στενὸν οἰκογενειακὸν δεσμόν. Ὁ Κριτίας εἶτα, πάμπας δμώνυμος τοῦ διηγουμένου, ἐπανέλαβε ταύτην παρουσίαν τοῦ ἐγγόνου. Ἡ διήγησις ἐν συνόψει ἔχει ὡς ἑξῆς:

21 E Κατὰ τὸ εἰς Αἴγυπτον ταξιδιὸν τοῦ ὁ Σόλων¹⁰ ἦλθεν εἰς λόγους πρὸς τοὺς ἱερεῖς τῆς Νηῖθ («Ἀθηναῖς») ἐν Σαῖδι. Διαρκουσῶν τῶν συνομιλιῶν ἐφιλοτιμήθη νὰ παρουσιάσῃ καὶ οὗτος εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, (τοὺς ἀσυγκρίτους διὰ τὸ παρελθόν των, διὰ τὸ ὁποῖον ἦσαν

⁹) Π λ α τ. Τίμ. 21b καὶ ἑξῆς.

¹⁰) Ὁ Σόλων ἔζησεν ἀπὸ τοῦ 640|39 μέχρι τοῦ 559|58 π.Χ. Εἰς Αἴγυπτον ἀπεδήμησε μετὰ τὸ 572 καὶ ἡ ἀπουσία του ἐν συνόλῳ διήρκεσε 10 ἔτη, καθ' ἃ ἐπεσκέφθη καὶ ἄλλας χώρας.

22 b πολὺ ὑπερήφανοι) ὅ,τι ἀρχαιότερον ἐγνώριζε περὶ Ἑλλάδος, ἤτοι τὰ πε-
 ρὶ Φορωνέως καὶ Νιόβης καὶ τοῦ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμοῦ. Τότε
 εἰς τῶν ἱερέων ὑπολαβὼν εἶπε τὰ ἑξῆς: Ὡ Σόλων Σόλων, οἱ Ἕλληνες
 22c-23c εἰσθε πάντοτε παῖδες, διότι τίποτε παλαιὸν δὲν γνωρίζετε. Πρωτίστως
 ὁμιλεῖτε περὶ ἑνὸς κατακλυσμοῦ, ἐνῶ προηγουμένως συνέβησαν πολ-
 λοί. Ἄλλαι πάλιν καταστροφαὶ ὀφείλονται εἰς τὸ πῦρ, ὅταν γίνωνται
 αἱ μεταβολαὶ εἰς τὴν τάξιν τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ ἐνθυμεῖσθε καὶ τοῦτο
 ὁσάκις κάμνετε λόγον περὶ Φαέθοντος. Κατόπιν τῆς κάθε καταστροφῆς
 ἠφανίζετο τὸ μορφωμένον καὶ τὸ ἐγγράμματον στοιχεῖον τοῦ πληθυ-
 σμοῦ, ἀπέμενον δὲ μόνοι οἱ βουκόλοι εἰς τὰ ὄρη. Δι' αὐτὸ δὲν ἐνθυ-
 23c μεῖσθε τίποτε. Ἐν τούτοις διεπράξατε μέγιστον κατόρθωμα πρὸ θ
 χιλιάδων ἐτῶν, διότι ἐταπεινώσατε τότε μεγάλην καὶ ὑπερφίαλον δύ-
 24e ναμιν, ἣτις ὠρμήθη ἐκ τοῦ Ἀτλαντικοῦ πελάγους. Ἐκεῖ ἔκειτο νῆσος
 μεγαλύτερα τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς ὁμοῦ, ὅπου ἀνεπτύχθη θαυ-
 μαστὴ δύναμις βασιλέων, οἵτινες ἐφθασαν εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἀρχουν
 25b-d μέχρι Τυρρηνίας καὶ μέχρις Αἰγυπτιακῶν συνόρων. Συλλέξαντες κά-
 ποτε τὰς δυνάμεις των, ἐπεχείρησαν νὰ δουλώσουν καὶ σᾶς καὶ ἡμᾶς
 εἰς μίαν μόνην ἐξόρμησιν. Σεῖς τότε ἐτέθητε ἐπὶ κεφαλῆς καὶ ἀντετά-
 χθητε, μὴ ἐγκαταλείψαντες τὸν ἀγῶνα ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ ἄλλοι σᾶς
 ἐγκατέλειψαν καὶ ἐμείνατε μόνοι. Διετρέξατε τὸν ἔσχατον τῶν κινδύ-
 νων, ἀλλὰ τέλος ἐνίκησατε, ἠμποδίσατε τὴν δούλωσιν ἡμῶν τῶν ἄλ-
 λων καὶ ἠλευθερώσατε καὶ τοὺς δεδουλωμένους. Ὑστερον ὁμως ἐγι-
 ναν ἐξαίσιοι σεισμοὶ καὶ κατακλυσμοί, ἐ ν τ ὸ ς δ ἔ μ ι ᾶ ς ἡ μ ἔ
 ρ α ς κ α ἰ μ ι ᾶ ς τ ρ ο μ ε ρ ᾶ ς ν υ κ τ ὸ ς καὶ ὁ ἰδικὸς σας στρα-
 τὸς ἐξ ἠ φ α ν ἰ σ θ ἠ ὑ π ὸ τ ἠ ν γ ἦ ν καὶ ἡ Ἀτλαντὶς ὠσαύτως
 β υ θ ἰ σ θ ε ἰ σ α ὑ π ὸ τ ὸ π ἔ λ α γ ο ς ἠ φ α ν ἰ σ θ ἠ. Διὰ τοῦτο
 καὶ τὸ ἐκεῖ πέλαγος εἶναι δύσβατον καὶ ἀνεξερεύνητον, διότι ὑπάρχει
 πολὺς πηλός, ὃν ἀφῆκεν ἡ καταποντισθεῖσα νῆσος¹¹.

¹¹) Τὸ τελευταῖον τοῦτο χαρακτηριστικὸν ἔκαμεν, ὡς γνωστόν, μερικὸς νὰ ἀναζητήσουν τὴν Ἀτλαντίδα εἰς τὴν παρὰ τὰς Ἀντίλλας θάλασσαν τῶν Σαρ-
 γάσων, ἣτις διὰ τὸ πλῆθος τοῦ ὁμωνύμου ἐνύδρου φυτοῦ παρέχει μεγάλας
 δυσκολίας εἰς τοὺς ναυτιλλομένους. Προσωπικῶς ἐγὼ πιστεύω εἰς τὴν δυνατό-
 τητα μιᾶς τοιαύτης ἀναμνήσεως, διότι φαίνεται νὰ ὑποτιμῶμεν τὰ τολμήματα
 τῶν δεινῶν θαλασσοπόρων τῆς ἀρχαιότητος. (Ὅρα κατωτέρω περὶ τοῦ περι-
 πλου τῆς Ἀφρικῆς ὑπὸ τῶν Φοινίκων). Μήπως τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Πλάτω-
 νος (Τίμ. 24e-25) δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἡ πρώτη μνεῖα τῆς Ἀμερι-
 κῆς; Ἀφοῦ δηλ. περιγράφεται πρῶτον ἡ Ἀτλαντὶς ὡς κειμένη ἔξω τοῦ Γι-
 βραλτάρ, μνημονεύεται ἐν συνεχείᾳ ὅτι ἐξ αὐτῆς ἠδύνατό τις νὰ πλεύσῃ περαι-
 τέρω πρὸς ἄλλας νήσους καὶ μάλιστα τὰς ἄλλας νήσους, ἄρα αὐταὶ ἦσαν
 κατὰ πολὺ γνωστόν, καὶ ἐκεῖθεν περαιτέρω «ἐπὶ τὴν καταντικρὺ πᾶσαν ἠπει-
 ρον τὴν περὶ τὸν ἀληθινὸν ἐκεῖνον πόντον». Μήπως καὶ ὁ Κολόμβος (ὁ τρί-

Ἡ διήγησις, ἣτις ποικίλλεται ὑπὸ φιλοσοφικῶν καὶ κοσμογονικῶν δοξασιῶν, εἶναι ἀρχαίως ἐκτενής¹². Σήμερον, ὁπότε ἡ αἰγυπτιακὴ φιλολογία καὶ διανόησις μᾶς εἶναι καλῶς γνωσταί, θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ ἀποχωρίσῃ τις τὸ καθαρῶς αἰγυπτιακὸν στοιχεῖον τῆς διηγήσεως ἀπὸ τὰς προσθήκας τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας τοῦ Πλάτωνος. Ἄλλὰ τὸ πρῶγμα δὲν εἶναι ἀναγκαῖον ἐνταῦθα, ἡ δὲ δοθεῖσα ἀνωτέρω περιλήψις εἶναι ἀρκετὴ πρὸς τὸν σκοπὸν μας.

Παρατηροῦμεν λοιπόν, ὅτι ὡς ἐκτίθεται ὁ μῦθος, εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῇ. Δυνάμεθα ὅμως νὰ χωρίσωμεν τὰ φανταστικά ἀπὸ τῶν πραγματικῶν στοιχείων, τὰ δὲ τελευταῖα εἶναι δυνατὰ καὶ μάλιστα ταυτίσιμα, φθάνει νὰ λυθῶσι τῆς συνεχείας τόπου καὶ ἰδίως χρόνου, κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως τῶν ἱστορικῶν μύθων, ὡς ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω.

Καὶ τὴν μὲν ἐρημνείαν τῆς τοποθετήσεως τῆς βυθισθείσης νήσου εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν θὰ συζητήσωμεν κατωτέρω. Ὡς πρὸς δὲ τὴν χρονολογίαν τῶν 9 χιλ. ἐτῶν γνωρίζομεν σήμερον ἀπλῶς, ὅτι οὔτε Ἑλληνες ὑπῆρχον τότε ἵνα ἐκτελέσωσι τὰ ἡρωικά κατορθώματα, οὔτε Αἰγύπτιοι διὰ νὰ τὰ καταγράψουν. Τὰ λεγόμενα «κείμενα τῶν Πυραμίδων», τὰ παλαιότατα συνεχῆ κείμενα τῶν Αἰγυπτίων, ἀνήκουν εἰς τὰ μέσα περίπου τῆς 3ης χιλιετηρίδος ἀλλ' εἶναι θρησκευτικοῦ περιεχομένου. Κείμενα ἱστορικά, σημαντικῆς ὅπως δῆποτε ἐκτάσεως, ἔχομεν μόνον ἀπὸ τῆς 18ης δυναστείας. Τὰ αξιολογώτατα εἶναι τὰ τοῦ Τουθμῶσιος τοῦ Γ' (1500-1447) καὶ τὰ τοῦ Ραμεσσῆ τοῦ Β' (1292-1225), ὁμοῦ μὲ τὰς ἔτι ὑστερωτέρας εἰδήσεις τοῦ Μερνεφθᾶ καὶ Ραμεσσῆ τοῦ Γ'. Τὰ τελευταῖα ταῦτα θεωρῶ ἄκρως πιθανόν, ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Σαῖτης ἱερεὺς ὁ ὁμιλήσας πρὸς τὸν Σόλωνα.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἐν ἄλλῳ διαλόγῳ¹³ οἱ Αἰγύπτιοι ὁμιλοῦντες

τος ἄρα μετὰ καὶ τοὺς Βίκιγκ) δὲν ἐπανεῦρε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὴν Ἀμερικὴν ; Ὡς γνωστὸν προσήγγισε πρῶτον εἰς μίαν νῆσον τοῦ Βαχαμικοῦ συμπλέγματος, τὴν Γουναχάνην, ἐκεῖ δ' ἔμαθεν ὅτι δυτικώτερον ὑπάρχει μία μεγάλη ἥπειρος, ἡ μετέπειτα Ἀμερικὴ.

¹²) Οὕτω λ.χ. ἡ θεωρία περὶ καταστροφῶν τοῦ κόσμου διὰ κατακλυσμῶν ἢ πυρὸς (Τίμ. 22c) εἶναι ἡ Βαβυλωνιακὴ δοξασία περὶ ἐκπυρώσεως καὶ κατακλυσμοῦ, ἣν βραδύτερον ἐνεκοιλώθησαν οἱ Στωικοί. Ὅρα Β. Μ e i s s n e r, Babylonien und Assyrien II, 118.

¹³) Κριτίας 110a-b. Φυσικά δὲν δυνάμεθα νὰ εἰμεθα βέβαιοι, ὅτι ἡ διήγησις εἶναι αὐθεντικῶς αἰγυπτιακὴ ἢ γέννημα τῆς φαντασίας τοῦ Πλάτωνος, ὅπερ ἴσως εἶναι πιθανώτερον. Δὲν θὰ ἀπεκλείετο ὁμως νὰ διηγήρησαν οἱ Αἰγύπτιοι ὀνόματά τινα τῆς μεγάλης Μυκηναϊκῆς παραδόσεως. Τὸ πρῶγμα ἄλλως δὲν ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι γνωρίζομεν ὅτι ἂν οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον σημειώσει γεγονόςτα τινὰ τῆς «παμπαλαίας» ἐποχῆς τοῦ Αἰγαίου, ταῦτα μόνον ἐντὸς τῆς 2ας χιλιετηρίδος δύνανται νὰ ἐντοπισθῶσι καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ.

περὶ τοῦ πολέμου πρὸς τοὺς Ἀτλαντίους ἀνέφερον διαρκῶς τὰ ὀνόματα τῶν Κέκροπος, Ἐρεχθέως, Ἐρυσίχθονος καὶ τῶν ἄλλων τῶν πρὸ τοῦ Θησέως γενόμενων. Ὁ Πλάτων μάλιστα διατείνεται, ὅτι τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα ἐδίδοντο τὰ αὐτὰ (καὶ τῶν γυναικῶν ἔτι) κατὰ διαδοχὴν. Πάντως τὰ γεγονότα ἐν τῷ συνόλω των μαρτυροῦν, ἀνεξαρτήτως τῶν γνωμῶν τοῦ Πλάτωνος, ὅτι εὐρισκόμεθα ἐντὸς τοῦ περιβάλλοντος τῆς 2ας χιλιετηρίδος, τοῦ μόνου ἄλλως δυνατοῦ. Νομίζομεν λοιπόν, ὅτι ἡ ἀπλουστέρα μέθοδος θὰ εἶναι νὰ σκιαγραφήσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου καὶ παραλλήλως καὶ τῆς Κρητομυκηναϊκῆς περιοχῆς κατὰ τὴν 2αν χιλιετηρίδα καὶ εἶτα ὀλίγον τι κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Σαῦτικῆς περιόδου. Τότε δὲ τὰ πράγματα θὰ ὁμιλήσουν ἀφ' ἑαυτῶν ὡς πρὸς τὰ στοιχεῖα, ἀφ' ὧν ἐξυφάνθη ὁ μῦθος τῆς Ἀτλαντίδος.

Τὴν μεταξὺ Μεσαίου καὶ Νέου Βασιλείου περίοδον (ἀκριβῶς 200 ἐτῶν, 1780-1580) καταλαμβάνει σχεδὸν ὁλόκληρον ἡ κυριαρχία τῶν Ἰκσῶς (=ποιμένων κατὰ Μανέθωνα) Φαραῶ, οἵτινες ἦσαν ξένης, σημιτικῆς καταγωγῆς ἐπιβάται τοῦ θρόνου. Τὴν ἐναντίον των ἐπαναστασιν ὤργάνωσαν οἱ τοπικοὶ πρίγκηπες τῶν Θηβῶν. Σήμερον πάντες σχεδὸν οἱ ἐρευνῆται εἶναι σύμφωνοι, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἐγένετο καὶ τῇ βοηθείᾳ ξένων, ἡ δ' ἔξωσις τῶν Ἰκσῶς ἐπετεύχθη διὰ τῆς σημαντικῆς βοηθείας μὴ αἰγυπτιακῶν δυνάμεων. Τοῦτο ἄλλως ἐξάγεται καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν Αἰγυπτιακῶν πηγῶν, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρουν ὡς βοηθοὺς εἰς τὸ ἐγχείρημα τοὺς Hanehu. Δυστυχῶς ἡ λέξις δὲν ἔχει πάντοτε τὴν αὐτὴν σημασίαν, διότι ἄλλοτε σημαίνει (ιδίως παλαιότερον) τοὺς κατοίκους τῆς Λυβικῆς ἀκτῆς καὶ ἄλλοτε τοὺς τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Ὁ πολὺς Eduard Meyer πιστεύει ἀδιστακτικῶς τὸ δεύτερον. Ἐκ τοῦ τίτλου δέ, τὸν ὅποιον λαμβάνει ἡ σεβασμία βασιλομήτωρ Ἀαχότεπ «Πριγκίπισσα τῆς ἀκτῆς τῶν Χανεβοῦ», ὅστις οὐδέποτε πλέον ἀπαντᾷ εἰς τὴν μακροαῖνα φιλολογίαν τῆς Αἰγύπτου, συμπεραίνει ὅτι αὕτη ἐνυμφεύθη Κρῆτα πρίγκιπα. Τῇ βοηθείᾳ τῶν Κρητῶν ἐπομένως ἀπὸ λήθησαν οἱ Ἰκσῶς¹⁴.

Ἀνεξαρτήτως τῆς γνώμης ταύτης, ἦν ἄλλως δὲν παραδέχονται οἱ λοιποὶ ἱστορικοὶ, ἐλπίζω νὰ δημοσιεύσω προσεχῶς ἐργασίαν, ὅποθεν θὰ δειχθῇ ὅτι οὐχὶ οἱ ἀπόλεμοι Κρῆτες, ἀλλ' οἱ Μυκηναῖοι ἦσαν οἱ βοηθοὶ τῶν Αἰγυπτίων. Οἱ Κρῆτες ἀσφαλῶς θὰ συνετέλεσαν, περαιοῦσαντες διὰ τοῦ στόλου των τοὺς πολεμιστὰς τῶν Μυκηνηῶν. Ἡ ἀφθονία ὁμῶς τοῦ χρυσοῦ, ὅστις ὑπὸ τοῦ Σλήμαν ἀνεκαλύφθη ἐντὸς τῶν βασιλικῶν θηκῶν τῆς ἀκροπόλεως, νομίζω ὅτι ἀσφαλῶς ἦτο τὸ τίμημα τῆς πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους βοηθείας. Ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐκόμι-

¹⁴) Ed. Meyer, *Gesch. d. Altertums* 2, 1, σ. 54-55.

σαν οἱ ρωμαεῖοι ἐκεῖνοι, ἀλλ' ἀπλοῖκοι πολεμισταί, τὰ νέα ταφικά ἔθιμα, τὴν μουμιοποίησιν, τὴν προσωπίδα, τὴν ἐπιτύμβιον στήλην, τὰ πλουσιώτατα κτερίσματα. Εἶναι ἀδύνατον νὰ εὐρεθῇ καλυτέρα ἐρμηνεῖα τοῦ ἀιφνιδίου «θαύματος» τῶν Μυκηναῶν ἐν μέσῳ τῆς ἀπλότητος καὶ τῆς πενίας τῆς Μεσοελλαδικῆς περιόδου.

Ἡ βοήθεια διὰ στρατιωτικῆς πολυχειρίας ἐπ' ἀμειβῆ οὐδέποτε πλέον ἔπαυσε παρεχόμενη πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Μεσογείου. Πρῶτερον ἐνομιζέτο, ὅτι οἱ «Σαρδίνα» ἦσαν μισθοφόροι τῶν Αἰγυπτίων μόνον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς Ραμεσσῆ τοῦ Β'. Ἄλλ' αἱ πινακίδες τῆς Ἀμάρνα ἔδειξαν, ὅτι καὶ πρῶτερον ἐχρησιμοποιοῦντο οὗτοι ὡς φρουραὶ ἐν Συρίᾳ. Οὕτω, συμπεραίνει ὁ Meyer, εἶναι ἄριστα δυνατὸν ἢ χρησιμοποιήσις των νὰ ἀνάγεται ἤδη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Νέου Βασιλείου¹⁵. Τὴν καλυτέραν ἀπόδειξιν τοῦ πράγματος παρέχει τὸ πυκνότερον δοῦναι καὶ λαβεῖν μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν, Αἰγυπτιακῆς καὶ Κρητομυκηναϊκῆς, ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ ἔξῃς. Περὶ τῶν Αἰγυπτιακῶν εὐρημάτων ἐν Ἑλλάδι παρέστη ἀνάγκη νὰ γραφῇ ὀλόκληρον βιβλίον (J. P e n d l e b u r y, Aegyptiaca).

Οἱ λαοὶ τῆς Μεσογείου δὲν μετέβαινον πάντοτε ὡς φίλοι εἰς τὴν Αἴγυπτον. Εἴτε πρὸς λαφυραγωγικὰς ἐκστρατείας, εἴτε πιεζόμενα ὑπὸ τῶν κυμάτων τῶν μεγάλων μεταναστεύσεων τῶν λαῶν τοῦ 13 καὶ 12ου αἰῶνος, πλήθη διαφόρων Μεσογειακῶν φύλων ἐπέδραμον κατὰ τῆς Αἰγύπτου. Οἱ Φαραῶ Μερνεφθᾶ καὶ Ραμεσσῆς ὁ Γ' ἔσχον σκληροὺς, ἀλλ' ἐπιτυχεῖς ἀγῶνας πρὸς ἀπόκρουσίν των. Ἡ Αἴγυπτος ἦτο ἀκόμη ἀρκετὰ ἰσχυρά, διὰ νὰ ἀποκρούσῃ αὐτὰ τὰ στίφη. Μεταξὺ αὐτῶν ἀναγράφονται Ακαίωsha, Danuna, Tursha, Shekeleshi, Shardana, οἵτινες ταυτίζονται πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς, Δαναοὺς, Τυρσηνοὺς, Σικελοὺς καὶ Σαρδηνοὺς. Οἱ Pulesati ἢ Pelestim ταυτίζονται συνήθως πρὸς τοὺς Φιλισταίους, σπανιώτερον δὲ πρὸς τοὺς Πελασγούς.

Μετὰ τὴν 20ὴν δυναστείαν ἡ Αἴγυπτος οὐσιαστικῶς εἰσέρχεται εἰς τὴν περίοδον τοῦ ψυχορραγήματος. Ἄδύνατος, διηρημένη, μὲ τὸ τέλος τῆς προδιαγεγραμμένου, ὡς συμβαίνει εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τοὺς στηριζομένους ἐπὶ μισθοφόρων, πίπτει ἐν τέλει λεία τῶν Ἀσσυρίων. Ἡ τελευταία αὐτῆς ἔνδοξος ἀναλαμπὴ εἶναι ἡ 26ῆ δυναστεία τῆς λεγομένης Σαίτικῆς περιόδου (663-525). Ὁ ρόλος τῶν Ἑλλήνων ἐνταῦθα εἶναι σπουδαιότατος διὰ τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα ἡμῶν. Ὡς σχεδὸν χίλια ἔτη πρὶν, οὕτω καὶ τώρα Ψαμμήτιχος ὁ Α' ἀποτινάσσει τὸν ξενικὸν ζυγὸν τῇ βοηθητῇ Καρῶν καὶ ἰδίᾳ Ἰώνων μισθοφόρων. Κατακτᾷ τὴν Συρίαν καὶ πολεμεῖ κατὰ τῶν Σκυθῶν. Ὁ υἱὸς του Νε-

¹⁵) Ed. Meyer, ἔ.δ. 57.

χῶ (609-593), νικητῆς τῶν Ἀσιατῶν, βασιζέται καὶ πάλιν εἰς τοὺς Ἕλληνας. Οἱ Ἴωνες εἶναι, θὰ ἔλεγέ τις, οἱ θεοὶ του. Οἱ μεγάλοι Φαραῶ τοῦ Νέου Βασιλείου μεθ' ἐκάστην νίκην ἀφιέρωνον δῶρα μεγαλοπρεπέστατα εἰς τὸν Ἀμμωνα τῶν Θηβῶν. Ἦσαν χρυσοὶ καὶ ἄλλα μέταλλα, πρόσθετα κτίσματα, κτήνη, ἀκόμη δὲ καὶ δοῦλοι. Ὁ Ἀμμασις ὅμως προσφέρει τὸ δῶρόν του οὐχὶ εἰς τὸν Ἀμμωνα τῶν Θηβῶν, ἀλλ' εἰς τὸν Ἀπόλλωνα τῶν Βραγχιδῶν. Καὶ δὲν εἶναι μόνον τοῦτο. Μεγαλυτέραν ἴσως σημασίαν ἐνέχει τὸ γεγονόςδ ὅτι τὸ δῶρον εἶναι λιτόν, ἀλλ' ἑλληνικώτατον: Εἶναι ἡ πανοπλία τοῦ βασιλέως. Ματαίως θέλει ἀναζητήσῃ τις τοιοῦτον ἀνάλογον εἰς τὴν προηγουμένην ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου. Αἱ ἑλληνικαὶ ἰδέαι ἐμποτιζοῦν πλέον τὴν Αἴγυπτον. Ἐπιτρέπεται, διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ὑπερηφάνου καὶ αἰωνοβίου χώρας, νὰ κτισθῇ Ἴωνικὴ ἀποικία, ἡ Ναύκρατις, ἣτις ἀποβαίνει τὸ κέντρον τοῦ πρωιμοτάτου ἐν Αἰγύπτῳ Ἑλληνισμοῦ. Οἱ Φαραῶ νῦν ἐμποροῦνται ἀπὸ τὸ νέον πνεῦμα καὶ τὰς νέας ἰδέας τῶν Ἑλλήνων, παρ' ὅλην τὴν πατροπαράδοτον συντηρητικότητά τῆς αἰγυπτιακῆς φυλῆς, ὡς εὐστόχος παρατηρεῖ ὁ Brea-sted. Ὁ Νεχὸ δοκιμάζει νὰ ἀνοίξῃ τὴν πρὸς τὴν Ἐρυθρὰν Θάλασσαν διώρυγα τοῦ Σουέξ καὶ ἀποστέλλει Φοίνικας ναυτικούς πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν. Οὗτοι ἐπέστρεψαν μετὰ τρία ἔτη καὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι περιπλεύσαντες τὴν Ἀφρικανικὴν ἡπειρον, δύο χιλιάδας καὶ πλέον ἔτη πρὸ τοῦ ὁμοίου κατορθώματος τοῦ Βάσκο δὲ Γάμα.

Ὁ υἱὸς τοῦ Νεχῶ, Ψαμμῆτιχος ὁ Β' (593-588) ὠδήγησε τοὺς Ἕλληνας μισθοφόρους του μέχρι τοῦ Ἀβοῦ-Σιμβέλ εἰς τὴν Νουβίαν, ὅπου ἐχάραξαν τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἐπὶ τῆς κνήμης ἐνὸς κολοσσοῦ Ραμεσεῖ τοῦ Β'. Ὁ Ἀπρίης (588-569) καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀμμασις (569-525) εἶναι γνωσταὶ προσωπικότητες ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν καὶ ἐκ τῆς φιλίας τοῦ δευτέρου πρὸς τὸν τύραννον τῆς Σάμου Πολυκράτη. Κατὰ τὸ 525 διὰ τῆς κατακτιήσεως τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τοῦ Καμβύσου ἐκόπη πλέον ὀριστικῶς τὸ νῆμα τῆς μακραίωνος Αἰγυπτιακῆς ἀνεξαρτησίας¹⁶.

Τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἱστορίας τὸ ἀντίστοιχον περίγραμμα εἶναι ἀπλούστερον. Ἦδη ἀπὸ τῆς 12ης δυναστείας ἔχομεν πυκνὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ Κρήτης καὶ Αἰγύπτου, τὸ δὲ ὄνομα τοῦ Ὑκσῶς Φαραῶ Κυὰν εὐρέθη εἰς τὴν Κνωσὸν ἐπὶ πώματος ἀλαβαστρίνης πυξίδος.

¹⁶ Θεωρῶ περιττὰς τὰς εἰδικωτέρας παραπομπὰς. Ἀρκεῖωσαν τὰ ἔργα τοῦ Ed. Meyer καὶ ἰδίᾳ τοῦ James H. Breasted, A History of Egypt.

Μετά τὸ 1600 εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ διεθνοῦς διαφέροντος εἰσέρχονται καὶ αἱ Μυκῆναι. Ἐπὶ Τουθμώσιος τοῦ Γ', ἤτοι περὶ τὸ 1500 καὶ ὀλίγον βραδύτερον, οἱ Κεφτί εἰκονίζονται ἀφθόνως εἰς τοὺς τάφους τῆς Θηβαϊκῆς νεκροπόλεως κομίζοντες τὰ δῶρά των. Οἱ Κεφτί δυνατὸν νὰ εἶναι ἢ νὰ μὴ εἶναι Κρήτες. Τῶν δώρων των ὅμως ἐν καλὸν ποσοστὸν εἶναι ἀναμφισβητήτου κρητομυκηναϊκῆς προελεύσεως. Ἐν τῇ τέχνῃ τὰ διακοσμητικὰ θέματα ἐπιδρῶσι τόσον πολὺ ἀμοιβαίως ἐπ' ἀλλήλων μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν, ὥστε πολλάκις εἶναι ἀδύνατον νὰ διακρίνωμεν τίς ὁ δανείζων καὶ τίς ὁ δανειζόμενος.

Περὶ τὸ 1500 π.Χ. μία τρομερὰ καταστροφή πλήττει ὀλόκληρον τὴν Κρήτην. Πόλεις, μέγαρα καὶ τὰ δύο ἐκ τῶν τριῶν ἀνακτόρων καταστρέφονται διὰ παντός. Ἀκόμη καὶ ἱερὰ σπήλαια κατακρημνίζονται, ὡς τὸ τοῦ Ἀρχαλοχωρίου. Τὴν καταστροφὴν ταύτην, τῆς ὁποίας ὑπεύθυνοι ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπῆρξαν οἱ Ἀχαιοὶ (εἶναι ἔτι λίαν ἐνωρίς), ἀπέδωκα εἰς ἓν τρομερὸν φυσικὸν γεγονός, τὴν ἔκρηξιν τῆς Θήρας. Ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης¹⁷ θὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα μόνον ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν παροῦσαν στιγμὴν.

Ἡ Θήρα, νῆσος ἀρχικῶς στρογγύλη, ὡς εἶναι πᾶσαι αἱ ἠφαιστειογενεῖς νῆσοι, εἶχε καλυφθῆ ὑπὸ βλαστήσεως (ἐλαία, φοῖνιξ) καὶ ἀνθηρῶν συνοικισμῶν, διότι τὸ ἠφαιστειὸν ἐπὶ μακρὸν καθηῦθε. Ὄταν ἡ ἔκρηξις ἐπῆλθε, κατεκάλυψεν ἡ ἠφαιστεια σποδὸς καὶ ἡ κίσηρις τοὺς συνοικισμοὺς. Ἐκ τῶν εὐρημάτων γνωρίζομεν, ὅτι ἡ ἔκρηξις πρέπει νὰ συνέβη περὶ τὸ 1500. Τὴν πορείαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐκρήξεως δυνάμεθα νὰ σπουδάσωμεν καὶ ἐκ μεταγενεστέρων ἐκρήξεων τοῦ αὐτοῦ ἠφαιστείου, κυριώτατα ὅμως ἐκ τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἀδελφοῦ ἠφαιστείου Krakatau (μεταξὺ Ἰάβας καὶ Σουμάτρας) κατὰ τὸ 1883. Ὅ,τι συνέβη ἐν Κρακατάου, λέγει ὁ Φίλιππον, πρέπει νὰ συνέβη ἀπαρεγκλίτως καὶ ἐν Θήρᾳ, διότι τὰ δύο ἠφαιστεια ἀνήκουσιν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν. Κατὰ τὴν ἔκρηξιν ἡ μᾶλλον τὰς ἐπανειλημμένας ἐκρήξεις τοῦ Κρακατάου, αἵτινες διήρκεσαν τρεῖς ἡμέρας, συνέβησαν τὰ ἀκόλουθα φαινόμενα: Ἡ ἐκτοξευθεῖσα ἠφαιστεια σποδὸς ἔφθασε μέχρι τῆς στρατοσφαίρας καὶ ἐπὶ 6 μῆνας ἤωρεῖτο εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν, παρασυρθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀνέμων μέχρι τῆς Εὐρώπης. (Εἰς αὐτὴν ἀπέδωκαν τὰς θαναμασίας δύσεις τοῦ ἡλίου κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο). Ἡ ἡμέρα μετεβλήθη εἰς νύκτα ἐντὸς ἀκτίνος 150 χιλιομέτρων εἰς τὴν αὐτὴν δὲ ἀπόστασιν διεσπάρασαν τοῖχοι καὶ πάντα τὰ αἰωρητὰ ἀντικείμενα εὐρίσκοντο εἰς ἀδιάκοπον τρομώδη κίνησιν. Αἴθνη, ὡς καὶ αἱ κλαγγαὶ τῶν κινήτων ἀντικειμένων, ἐπέφερον ἀπερίγραπτον ταραχὴν εἰς ἀν-

¹⁷) Τὴν λεπτομερεστέρην ἔκθεσιν ἐδημοσίευσεν ἐν «Antiquity», 1939.

θρώπους καὶ ζῶα, ἅτινα καὶ διὰ τῆς βίας διωκόμενα δὲν ἀπεμακρύνοντο. Οἱ φοβεροὶ κρότοι τῶν ἐκρήξεων ἠκούσθησαν εἰς ἀπόστασιν σχεδὸν 3.500 χιλιομέτρων (Αὐστραλία) καὶ κατὰ τινες ἔφθασαν μέχρι τῶν ἀντιπόδων. Πάντως πρόκειται περὶ τοῦ μεγαλυτέρου ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένου κρότου ἐπὶ τοῦ πλανήτου τούτου. Κολοσσιαίους ὄγκους κισσήρεως ἐξήμεσε τὸ ἠφαιστειον, οἷτινες οὐ μόνον ἐκάλυψαν τὴν νῆσον, ἀλλὰ καὶ τὴν περίξ θάλασσαν, ὥστε νὰ φραχθῇ ἐπὶ μακρὸν εἰς λιμὴν τῆς γειτονικῆς Σουμάτρας. Σειρὰ θαλασσίαν κυμάτων, ὕψους μέχρι 15 μέτρων, ἐπέδραμε κατὰ τῶν ἀκτῶν τῶν γειτονικῶν νήσων καὶ ἐπροξένησε τὰς μεγαλυτέρας καταστροφάς. Βορῆοι μετεκινήθησαν, σιδηροτροχιαὶ καὶ ἀτμάμαξαι ἀνεσπάσθησαν ἢ ἀνετρόπησαν καὶ πόλεις ἐξυρίσθησαν κυριολεκτικῶς, ὡς τὸ Τελούγκ-Βετούγκ τῆς γειτονικῆς Σουμάτρας. Τὸ ἀτμόπλοιον Μαγυω, αἰωρηθὲν ὑπὲρ τὴν πόλιν ὑπὸ τοῦ κύματος, εὐρέθη κατόπιν ἀρκετὰ χιλιόμετρα μεσογίως ἐντὸς δάσους. Ὅσαι οἰκίαι ἀντέστησαν εἰς τὰ κύματα κατεστράφησαν ὑπὸ πυρκαϊῶν, ἃς ἐπροξένησαν αἱ ἀνατραπεῖσαι λυχνίαι. Κερανοὶ διεσταυροῦντο εἰς τὴν ὑπὸ ἠλεκτρικοῦ ρευστοῦ πεπληρωμένην ἀτμόσφαιραν, πλήξαντες φάρους καὶ ὑψηλὰ κτίσματα. Τριάκοντα ἐπτὰ χιλιάδες ψυχῶν ἀπολέσθησαν κατὰ τὴν φοβερὰν αὐτὴν θεομηνίαν.

Ἐναντι τῶν 20 περίπου τετρ. χιλιομέτρων τῆς ἐκτιναχθείσης καὶ βυθισθείσης ἐκτάσεως τοῦ Κρακατάου ἔχομεν 80 τετρ. χιλιόμετρα ἐν Θήρᾳ. Ἡ ἐκρηξις ὑπῆρξεν ἄρα τετράκις ἰσχυροτέρα. Τὸ στρώμα κισσήρεως, τὸ ὁποῖον ἐκάλυψε τὸ περισωθὲν ἀνατολικὸν τμήμα τῆς νήσου, ἔχει σήμερον πάχος 30 μέτρων. Ἐκ μεταγενεστέρων μικρῶν ἐκρήξεων γνωρίζομεν, ὅτι ἡ κρίσηρις κατεκάλυψε τὴν θάλασσαν μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Μ. Ἀσίας. Ἐπειδὴ ἡ ταχύτης τῶν θαλασσίων κυμάτων εἶναι συνάρτησις τοῦ βάθους τῆς θαλάσσης, ἥτις μεταξὺ Θήρας καὶ Κρήτης φθάνει εἰς δεκάκις καὶ ἐνίοτε τριακοντάκις μεγαλύτερον βάθος ἢ ἐν Κρακατάου, τὰ κύματα θὰ ἦσαν μεγαλύτερα καὶ πολὺ ταχύτερα. Εἶναι μαθηματικῶς βέβαιον, ὅτι εἰς διάστημα χρόνου ἐλάχιστον τὰ κύματα τότε ἔφθασαν εἰς Κρήτην (ἀπέχουσαν 600 μίλλια), ὅπου ἐπροξένησαν τρομέρας καταστροφάς εἰς ὅσα μέρη ἦσαν χθαμαλά. Κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ μακαρίτου καθ. Ν. Κρητικοῦ, τυπικὸν φαινόμενον τῆς Θήρας εἰδικῶς εἶναι καὶ ἡ παρουσία σειρᾶς σεισμῶν, ἐκτεινομένων εἰς εὐρεῖαν ἀκτῖνα περίξ τῆς Ἀνατ. Μεσογείου καὶ συνοδευόντων πᾶσαν ἐκρηξίν τοῦ ἠφαιστείου. Οὐδεμία πρέπει νὰ παραμείνῃ ἀμφιβολία, ὅτι ἡ Κρήτη ἠρημώθη. Τὰς παραδόσεις περὶ ἐρημώσεως δὲν ἐλησμόνησαν ποτὲ οἱ κάτοικοι, διότι τὰς ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος καὶ μάλιστα ὡς ἀνηκούσας εἰς τὴν Πραϊσίαν (ἤτοι τὴν «Ἐτεοκρητικήν») παραδόσιν, ἣν καὶ τὰς ἀποδίδει εἰς ἄλλας ἐποχὰς καὶ ἀφορ-

μάς¹⁸. Ὡς πρὸς τὰ ἄλλα φαινόμενα τῆς ἐκρήξεως τὰ σημειωθέντα ἐν Κρακατάου, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, ὅτι πολὺ ἐντονώτερα θὰ συνέβησαν καὶ ἐδῶ καὶ θὰ ἐγένοντο αἰσθητὰ μέχρι καὶ τῆς Αἰγύπτου. Εἶναι τῷ ὄντι ἀπορίας ἄξιον, πῶς δὲν ἀνεκαλύφθησαν ἀκόμη σχετικαὶ μαρτυρίαι.

Ἐκτοτε ἡ Κρήτη παρακαμίζει σταθερῶς. Ἡ προσωρινὴ παράτασις ζωῆς ἐπὶ 50-100 ἔτη τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ καὶ μόνου δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀνακόψῃ τὸν ροῦν τῶν γεγονότων. Τὴν θέσιν τῆς Κρήτης καταλαμβάνει ἀπὸ τοῦ 1500 ἡ Πελοπόννησος μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὰς Μυκῆνας. Ἀμένωφισ ὁ Γ', ὁ μεγαλοπρεπέστερος τῶν Αἰγυπτίων Φαραὼ (περὶ τὸ 1411-1375) διατηρεῖ σχέσεις στενὰς πρὸς τὰς Μυκῆνας πλέον, οὐχὶ τὴν Κρήτην.

Ἐνα περίπου αἰῶνα βραδύτερον βλέπομεν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, τὴν πλήρη πλοῦτου, δόξης, πολεμοχαροῦς ἀτμοσφαιρας καὶ πυκνῶν διεθνῶν σχέσεων, νὰ ὀσφραίνονται τοὺς πρώτους κινδύνους. Αἱ Μυκηναϊκαὶ ἀκρόπολεις ἐνισχύονται. Τειχίζονται συμπληρωματικῶς αἱ Μυκῆναι καὶ ἡ Τίρυνς καὶ ἀνεγείρεται ἐσπευσμένως ἡ μεγάλη ἀκρόπολις τοῦ Γλαῦ. Δὲν ἐπρόφθασαν κἄν νὰ ἀνεγείρουν πραγματικὸν ἀνάκτορον ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς. Ἡ καταστροφὴ φαίνεται ὅτι εἰσέρχεται ταχέως καὶ μεταξὺ 1200 καὶ 1100 καταστρέφεται ὀριστικῶς πᾶν κέντρον τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

* * *

Ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ τούτου πλαισίου θὰ τοποθετηθοῦν τώρα εὐκόλως καὶ ἀνέτως πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ μύθου τῆς Ἀτλαντίδος. Ἦδη ἄγαστός τις εἶχε ριψοκινδυνεύσει ἀνώνυμον ἄρθρον εἰς τοὺς Times τοῦ Λονδίνου (19 Ἰαν. 1909), μετὰ τὰς θανασιας ἀνακαλύψεις ἐν Κρήτη, ὑποστηρίζων ὅτι αὕτη ἦτο ἡ «Ἀτλαντὶς» τῶν Αἰγυπτίων. Ἐτόνιζε τὰς ὁμοιότητας τῶν περὶ Ἀτλαντίδος παραδόσεων πρὸς τὰς ἀνακαλύψεις τοῦ Κρητικοῦ ἐδάφους (σύλληψις ταύρων ἀνευ ὀπλων, ὀργάνωσις, νόμοι κλπ.) καὶ τὴν ἀκμαίαν ἐπικοινωνίαν τῆς νήσου πρὸς τὴν Αἴγυπτον (Κεφτὶ κλπ.). Ἐξαφανισθέντων εἶτα ἀποτόμως τῶν Κρητῶν (ὁ συγγραφεὺς τότε δὲν ἐγνώριζε νὰ ἐξηγήσῃ τὸ πρᾶγμα) μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν Μυκηναίων, οἱ Αἰγύπτιοι ἔπλασαν τὸν μῦθον περὶ καταβύθισεως τῆς νήσου. Τὸ ἄρθρον εὔρεν ἀρετὴν ἀπήχησιν. Ἐσπευσαν καὶ ἄλλοι νὰ ὑποστηρίξουν τὰ αὐτά, μεθ'

¹⁸⁾ Ἡροδ. 7, 11.

ὁ ἐνθαρρυνθεὶς ὁ συγγραφεὺς ἐπανῆλθεν ἐνυπογράφως πλέον καὶ εἰς ἐπιστημονικὸν περιοδικόν: Ἦτο ὁ K. F r o s t¹⁹

Νομίζομεν ὅτι αὕτη εἶναι ἡ εὐστοχωτέρα ἐρμηνεία. Νῆσος μεγάλη, πανευδαίμων καὶ ἰσχυρὰ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν αἰγυπτιακῶν γνώσεων δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη ἐκτὸς τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ νὰ «πλάσουν» τὸν μῦθον περὶ καταβυθίσεως ἦτο κάπως δύσκολον, ἔστω καὶ ἂν εἶχον τὸ ἰδικόν των παραμύθιον τοῦ Ναυαγοῦ. Ἐπειτα ὑπάρχει καὶ ὁ στρατὸς τῶν Ἀθηναίων, ὅστις ἀθρόος «ἔδν κατὰ γῆς», κατόπιν σεισμῶν ἑξαισιῶν καὶ κατακλυσμῶν, ἐν διαστήματι ἐνός. ἡμερονυκτίου («μιας ἡμέρας καὶ νυκτὸς χαλεπῆς ἐπελθούσης»)²⁰, ὁμοῦ μετὰ τῆς Ἀτλαντίδος. Οἱ Αἰγύπτιοι ἀναμφισβητήτως εἶχον ἀκούσει περὶ καταβυθίσεως μιᾶς νήσου, ἣτις ἦτο ἡ Θήρα, ἀλλὰ ταύτην, μικρὰν καὶ ἄσημον, δὲν τὴν ἐγνώριζον. Τὸ πρῶγμα μετέφερον εἰς τὴν γειτονικὴν Κρήτην, τὴν δεινῶς πληγεῖσαν νῆσον, καὶ τὴν μετὰ τῆς ὁποίας ἐπαφὴν ἀπώλεσαν αἰφνιδίως. Ἡ εἶδησις περὶ ἀπωλείας μυριάδων ψυχῶν ἐτυποποιήθη εἰς τὸν μῦθον περὶ καταποντισθέντος στρατεύματος. Μὲ τὴν ἔλλειψιν δὲ ἀλληλουχίας καὶ λογικῆς, ἣτις χαρακτηρίζει τοὺς μύθους (ὡς καὶ τὰ ἄλλα λαϊκὰ προϊόντα), ἀσφαλῶς οὔτε καὶ ὁ Πλάτων ἠσθάνθη τὴν ἀνακολουθίαν, ὅτι ταυτοχρόνως ἐβυθίσθησαν ἡ Ἀτλαντὶς εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν καὶ πᾶν τὸ μάχιμον τῶν Ἀθηναίων, ἐν Ἀθήναις φυσικά!

Ἀλλὰ διατι ὁ στρατὸς εἶναι τῶν Ἀθηναίων καὶ τὸ κατόρθωμα πάλιν ἰδικόν των; Καὶ ἐδῶ ἡ ἐρμηνεία εἶναι ἀπλῆ καὶ ἀβίαστος: Ὁ Σαΐτης ὁμιλεῖ πρὸς Σόλωνα τὸν Ἀθηναῖον. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι Ἴωνες. Ἐπὶ πολλὰς τῶρα γενεάς, γνωρίζει ὁ Σαΐτης, ἡ Αἴγυπτος στηρίζεται εἰς τοὺς Ἴωνας ὀπίστας καὶ δι' αὐτῶν ἀπέκτησε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐπὶ Ψαμμητίχου τοῦ Α'. Οἱ Ἴωνες εἶναι οἱ γενναιότεροι τῶν στρατῶν. Εἰς αὐτοὺς λοιπὸν ὀφείλεται καὶ τὸ κατόρθωμα κατὰ τῶν Ἀτλαντίων!

Ἐξ ἴσου νοητὴ ἀποβαίνει καὶ ἡ παράδοσις, περὶ κυριαρχίας τῶν Ἀτλαντίων μέχρι Λιβύης καὶ Ἰουρηνίας καὶ περὶ ἀπειλῆς οὐ μόνον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Αἰγυπτίων, τῶν ὁποίων ἐπεχείρησαν νὰ δουλώσουν «τὸν ἐντὸς τοῦ στόματος πάντα τόπον»²¹. Γνωρίζομεν πρῶγματι, ὅτι οἱ «λαοὶ τῆς Θαλάσσης» ἐπετίθεντο διὰ τοῦ Δέλτα καὶ ὅτι

¹⁹) The *Critias* and Minoan Crete, J.H.St. 33, 189 ἐξ.

²⁰) Π λ α τ. Τίμ. 25 c-d.

²¹) Τίμ. 25b.

ἐν μέρει συνετρίβησαν διὰ ναυμαχιῶν, ὡς δεικνύουν τὰ ἀνάγλυφα Ραμεσοῦ τοῦ Γ' ἐν Medinet-Habu ²². Αἱ μνημονευθεῖσαι ὀχυρώσεις τῶν Μυκηναϊκῶν ἀκροπόλεων, εἶναι φανερόν, ὑποδηλοῦσι κίνδυνον. Ἐν τὸς τοῦ ἀγρίου κλυδωνισμοῦ τῶν λαῶν κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα εἶναι ἀπολύτως θεμιτὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ περιπλανώμενοι λαοὶ ἐπετέθησαν ἢ ἐδοκίμασαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Ἑλλάδος προτοῦ φθάσουν μέχρις Αἰγύπτου. Ἄν τοῦτο συνέβη, ἐνικήθησαν ἀσφαλῶς, διότι δὲν ἔχομεν δείγματα περὶ καταστροφῆς τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἔφθασαν ἐξησθενημένοι. Ἐντεῦθεν ἡ Αἴγυπτιὰ παράδοσις, ὅτι οἱ «Ἀθηναῖοι» ἔσωσαν καὶ τοὺς Αἰγυπτίους διὰ τῆς κατατροπώσεως τῶν Ἀτλαντίων. Γνωρίζομεν ἄλλως τόσον ὀλίγα ἀκόμη περὶ τῆς καθαυτῆς ἱστορίας κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἀληθεύῃ ἡ παράδοσις κατὰ γράμμα : Μεγάλῃ τις στρατεία τῶν δυτικωτέρων Μεσογειακῶν στοιχείων (Τούρσα, Σεκελές, Σαρδάνα), εἶναι δυνατὸν νὰ συνετρίβῃ ὑπὸ τῶν κραταιῶν δυναστῶν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀπομένει τέλος νὰ εὔρωμεν τὴν ἐξήγησιν τῆς μεταθέσεως τῆς βυθισθείσης νήσου εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν ὠκεανόν. Εἰς τοῦτο θὰ μᾶς βοηθήσουν δύο γεγονότα. Πρῶτον ὁ τότε πρόσφατος περίπλους τῆς Ἀφρικῆς ἐπὶ Νεχῶ. Οἱ ἐπανελθόντες ναυτικοὶ θὰ διηγούντο ἀσφαλῶς τὰ θαυμάσια παραμύθια, τὰ ὅποια δημιουργοῦν ὅλοι οἱ ναυτικοὶ λαοί. Ἄφ' ἐτέρου οἱ Σαῖται ἱερεῖς, οἱ ὅποιοι πιστεύω ὅτι εἶχον γνώσιν πηγῶν ὡς τὰ ἀνάγλυφα τοῦ Μεδινετ-Ἀβού, ἐγνώριζον ἀορίστως περὶ λαῶν, οἵτινες εἶχον προσβάλει ποτὲ τὴν Αἴγυπτον, ἀφοῦ ἐξεκίνησαν ἐκ τοῦ βάρους τῆς Μεσογείου. Αὐτοὶ λοιπὸν ἦσαν οἱ «Ἀτλαντιοὶ πολεμισταί».

Οὕτως ὁ περὶ Ἀτλαντίδος μῦθος δύναται νὰ νοηθῇ ὡς μία ἱστορικὴ παράδοσις, ἣτις κατὰ τὸν τυπικὸν τρόπον τῆς παραμορφώσεως τοιοῦτων γεγονότων ἀπετελέσθη ἀπὸ συνονθύλευμα διαφόρων ἐπεισοδίων. Ἡ καταστροφὴ τῆς Θήρας, συνοδευθεῖσα ἀπὸ τρομερὰ φυσικὰ φαινόμενα, αἰσθητὰ μέχρις Αἰγύπτου, καὶ ἡ σύγχρονος ἐξαφάνισις τῶν Κρητῶν ἀπὸ τὰς Αἰγυπτιακὰς ἀγορὰς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν μῦθον περὶ καταποντισμοῦ νήσου ὑπὲρ πᾶν ὄριον μεγάλῃς καὶ ἰσχυρᾶς. Ἡ μετάθεσις τῆς εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν ὠκεανὸν ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὸν μνημονευθέντα περίπλου τῆς Ἀφρικῆς ὑπὸ τῶν Φοινίκων. Αἱ ἐπι-

²²) Ὅρα ἐπὶ παραδείγματι Ed. Meyer, *Gesch. d. Altertums* 2, 1 πιν. VI. Bossert, *Alt-kreta*, εἰκ. 552,

δρομαὶ Ἰταλιωτικῶν λαῶν προσετέθησαν εἰς τὸν μῦθον ὡς ἐπιδρομαὶ τῶν Ἀτλαντίων. Ἡ ἐνδεχομένη συντριβὴ τῶν ὑπὸ τῶν Μυκηναίων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνδρείαν τῶν Ἰώνων ὀπλιτῶν παρὰ τοῖς Σαΐταις Φαραῶ ἐδημιούργησαν τὸν θρύλον περὶ ἀητιήτου στρατοῦ τῶν Ἀθηναίων. Ὁ πυρὴν τῶν γεγονότων τούτων, ἅτινα συσσωματοῦνται εἰς ἓνα ἱστορικὸν μῦθον, εἶναι ἡ ἔκρηξις τῆς Θήρας καὶ τὸ ἔτος \pm 1500 π.Χ. Κατέρχονται δὲ τὰ τελευταῖα στοιχεῖα τοῦ μύθου μέχρι περίπου τοῦ 600 π.Χ. Καλύπτουσι λοιπὸν χρονικὸν διάστημα 900 ἐτῶν, τὸ ὁποῖον ὁ Σαΐτης ἱερεὺς προέβαλεν ἀκριβῶς δεκαπλασίως εἰς τὰ σκότη τοῦ παρελθόντος. Ἐφθασεν οὕτω, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἀδυνάτων, εἰς τὴν ἀδύνατον χρονολογίαν τῶν 9.000 ἐτῶν πρὸ τῆς ἐποχῆς του.

Ἀθήναι, Μάρτιος 1950

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ